

<https://hstryres.uz/journal/index.php/makro>

2026, № 1 (13)

ISSN-3030-3761

ТАРИХИЙ ТАДҚИҚОТЛАР
Илмий журнали

ИСТОРИЧЕСКИЕ ИССЛЕДОВАНИЯ
Научный журнал

HISTORICAL RESEARCHES
Scientific journal

ТОШКЕНТ-2026

Бош муҳаррир:
Главный редактор:
Chief Editor:

Юнусова Хуршида Эркиновна
тарих фанлари доктори, профессор
Ўзбекистон Миллий университети

Бош муҳаррир ўринбосори:
Заместитель главного редактора:
Deputy Chief editor:

Шакиров Иляс Рахимзянович
т.ф.ф.д., (PhD)
Ўзбекистон Миллий университети

ТАҲРИР ҲАЙЪАТИ
РЕДАКЦИОННАЯ КОЛЛЕГИЯ
EDITORIAL BOARD

Сагдуллаев Анатолий Сагдуллаевич
тарих фанлари доктори, профессор, Академик
Ўзбекистон Миллий университети
Сулейманов Рустам Хамидович
тарих фанлари доктори, профессор
Ўзбекистон Миллий университети
Муминов Алишер Гаффарович
Сиёсий фанлари доктори, профессор
Ўзбекистон Миллий университети
Зуев Андрей Сергеевич
тарих фанлари доктори, профессор
Новосибирск Давлат университети
Ишанхуджаева Замира Райимовна
тарих фанлари доктори, профессор
Ўзбекистон Миллий университети
Кобзева Ольга Петровна
тарих фанлари доктори, профессор
Ўзбекистон Миллий университети
Холиқулов Ахмад Баймаҳаматович
тарих фанлари доктори, профессор
Ўзбекистон Миллий университети
Габриэльян Софья Ивановна
тарих фанлари доктори, доцент
Ўзбекистон Миллий университети
Убайдуллаева Барно Машрабжоновна
тарих фанлари доктори, доцент
Ўзбекистон Миллий университети
Очилдиев Файзулла Бобоқулович
тарих фанлари доктори, профессор
Ўзбекистон Миллий университети
Саидбобоев Зокиржон Абдукаримович
тарих фанлари доктори, профессор
Ўзбекистон Миллий университети
Азизов Илдар Рафаэлевич
Сиёсий фанлари доктори (DSc), доцент
Бизнес ва тадбиркорлик Олий мактаби

Гаффоров Шокир Сафарович
тарих фанлари доктори, профессор
Самарқанд давлат университети
Сиддиқов Равшан Бердимуратович
тарих фанлари номзоди, доцент
Ўзбекистон Миллий университети
Тухтабеков Қозимбек Азимбекович
тарих фанлари номзоди, доцент
Ўзбекистон Миллий университети
Бабабеков Акбар Давурбаевич
тарих фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD)
Ўзбекистон Миллий университети
Баҳранов Шерзод Таштурсунович
тарих фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD)
Жамоат ҳафсизлиги университети
Алиазарова Дилдора Валишеровна
тарих фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD), доцент
Ўзбекистон Миллий университети
Холиқулова Шахноза Боймуҳамматовна
тарих фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD), доцент
Навоий Давлат педагогика институти
Нормуродов Дилмурод Раҳматуллаевич
тарих фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD), доцент
Ўзбекистон Миллий университети
Абдулаева Нигора Санжаровна
тарих фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD), доцент
Америка технологиялар университети
Тоғаев Жасур Эркинович
тарих фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD), доцент
Ўзбекистон Миллий университети
Усаров Умид Абдумавлянович
тарих фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD), доцент
Ўзбекистон Миллий университети
Эшқувватов Бобир Валикул ўғли
тарих фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD), доцент
Ўзбекистон Миллий университети

Контакт редакции журнала
Город Ташкент, улица Мирзо Голиба,
Исторический факультет
Национального Университета
Узбекистана имени Мирзо Улугбека
Web: <https://hstryres.uz/journal/>
E-mail: I.Shakirov91@mail.ru
Тел: +998900382203

Contact Editors of journal
Tashkent city, street of Mirzo Golib,
Faculty of history of the National
university of Uzbekistan named after
Mirzo Ulugbek
Web: <https://hstryres.uz/journal/>
E-mail: I.Shakirov91@mail.ru
Phone: +998900382203

МУНДАРИЖА / СОДЕРЖАНИЕ / CONTENT

1	Abdurasilov Shoxrux Raupovich	5
	OʻRTA ASPLARDA TOSHKENTNING IJTIMOIIY-SIYOSIIY VA ETNIK TARIXI	
2	Abdunosirova Ozodaxon Botirjon qizi	14
	SHOHRUX MIRZONING ILMIY VA IJODIIY FAOLIYATIGA DOIR	
3	Акбоева Зебинисо Джалолиддиновна	19
	ЯНГИ ИҚТИСОДИЙ СИЁСАТИНИНГ ТУРКИСТОНДА ЖОРИЙ ҚИЛИНИШИ ВА УНИНГ ОҚИБАТЛАРИ	
4	Begimqulova Laylo Mashrabovna	23
	AMIR TEMUR DAVLAT BOSHQARUVIDA OLIY MASLAHAT KENGASHINING FAOLIYATI	
5	Begimqulova Laylo Mashrabovna	28
	AMIR TEMUR TAMONIDAN MARKAZLASHGAN DAVLAT ASOSLARINING YARATILISHI	
6	Гаффоров Шокир Сафарович	35
	ПОЛИТИКА ЗАСЕЛЕНИЯ ТУРКМЕНСКИХ ТЕРРИТОРИЙ РОССИЙСКИМИ ПЕРЕСЕЛЕНЦАМИ В КОЛОНИАЛЬНЫЙ ПЕРИОД	
7	Дусчанов Расулжон Рахимбердиевич	43
	ЎЗБЕКИСТОНДА МОЛИЯ ТИЗИМИ ТАРИХИ	
8	Ernazarov Shermuhammad Eshbekovich	49
	TARIX, TARAQQIYOT VA MILLIY GʻOYA	
9	Fayzrahmanova Zarina Ildarovna	58
	SHAYBONIYLAR SULOLASI DAVRIDA BUXORO XONLIGI	
10	Исмоилова Парвина Хамиджон кизи	66
	ВОПРОС ОБ УЧРЕЖДЕНИИ СИСТЕМЫ КРЕДИТОВАНИЯ В ТУРКЕСТАНСКОМ КРАЕ (НА МАТЕРИАЛАХ ТУРКЕСТАНСКОГО СБОРНИКА)	
11	Ишанходжаева Замира Райимовна., Махкамова Рано Аловиддин кизи	72
	ЎЗБЕКИСТОН МИЛЛИЙ УНИВЕРСИТЕТИ (ЎОДУ) ИККИНЧИ ЖАҲОН УРУШИ ЙИЛЛАРИДА	
12	Кобзева Ольга Петровна	81
	В ПАМЯТЬ ОБ УЧЕНОМ	
13	Mamajonov Soyibjon Xalilovich	86
	“SHARQ KUTUBXONASI” ASARIDA AMIR TEMURNING DASHT YURISHI MASALASINING OʻRGANILISHI	
14	Maxamova Shahlo Anatoliyevna	91
	CHIGʻATOY ULUSI MUSTAQILLIK DAVRI (1306-1346)NING ARABIY MANBALARDA AKS ETISHI	
15	Norbekov Suhrob Farxod oʻgʻli	98
	SHARQIY SLAVYAN DIASPORASINING IJTIMOIIY - SIYOSIIY FAOLLIGI (USTUNLIGI): TURKISTON ASSR (1918-1924 YILLAR)	
16	Ochilova Dilobar Joʻraqulovna	108
	MOʻGʻULLAR IMPERIYASINING SHAKLLANISHI DAVRI MASALASIDA SHARQ MANBALARNING QIYOSIIY TAHLILI	
17	Qitaybekov Azizbek Kenesbek oʻgʻli	114
	1970-YILLARDA QORAQALPOGʻISTON FUQARO AVIATSIYASINING XALQ XOʻJALIGIDAGI OʻRNI: ARXIV HUJJATLARI TAHLILI	
18	Qodirova Mavluda Mirzaraximovna	120
	QURBONJON DODXOHNING IQTISODIIY SIYOSATI	
19	Qoraboyev Sherzodbek Raximovich	125
	MASJIDLAR FAOLIYATIDA MILLIY URF-ODATLAR VA DINIY QADRIYATLAR UYGʻUNLIGI (FARGʻONA VODIYSI TAJRIBASI ASOSIDA)	

20	Tolibjonov Azizjon Tolibjonovich SULTON TAKASHNING IROQ SALJUQIYLARI VA ABBOSIYLAR XALIFALIGI BILAN SIYOSIY MUNOSABATLARI TARIXI	130
21	Turdaliyev Abduhilol Zohidjon o‘g‘li CHIG‘ATOY ULUSI VA ELXONIYLAR DAVLATI O‘RTASIDAGI SIYOSIY KURASHLAR	139
22	Худойкулов Урал Каримович ЎЗБЕКИСТОННИНГ ЖАНУБИЙ ВИЛОЯТЛАРИДА ЕНГИЛ ВА ОЗИҚ-ОВҚАТ САНОАТИНИНГ РИВОЖЛАНИШИДАГИ ЎЗГАРИШЛАР ВА МУАММОЛАР	149
23	Хо‘jamberdiyev Ma‘murjon Mirkomil o‘g‘li TEMURIYLAR DAVRI TABIBLARI VA ULARNING KUNDALIK HAYOTI	156
24	G‘ulomov Ilhomjon Komiljonovich 1920-YILDA O‘TKAZILGAN AHOLINI RO‘YXATGA OLISH TADBIRINING ROSSIYA UCHUN IQTISODIY AXAMIYATI (TURKISTON ASSR MISOLIDA)	163

Fayzraxmanova Z. I.

Federal davlat budjeti oliy ta'lim muassasasi filiali o'qituvchisi

Toshkent «MEI» Milliy tadqiqot universiteti

zarinafayzraxmanova@mail.ru

SHAYBONIYLAR SULOLASI DAVRIDA BUXORO XONLIGI

ANNOTATSIYA

Ushbu maqolada Shayboniylar hukmronligi davrida Buxoro xonligining davlat boshqaruv tizimi sohasidagi islohotlar, Buxoro xonligining tashkil topishi, markazlashuvi, markaziy va mahalliy boshqaruviga oid ma'lumotlar berilgan, shuningdek Shayboniylar sulolasining Movarounnahrda oilaviy boshqaruvi, ular qo'li ostidagi alohida mulklarda ma'muriy-idora ishlari tahlil qilingan.

Kalit so'zlar: Buxoro, Shayboniixon, Ubaydullaxon, Abdullaxon, boshqaruv, suyurg'ol, markazlashuv, ma'muriy-idora.

KIRISH

O'zbekistonni yanada rivojlantirish maqsadida «2022 - 2026 yillarga mo'ljallangan Yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi»da ma'naviy taraqqiyotni yangi bosqichga olib chiqish alohida yo'nalish sifatida belgilandi. Shuningdek, «Yangi O'zbekiston – Uchinchi Renessans» shiori ostida anjumanlar tashkil etish, buyuk ajdodlarimizning boy ilmiy merosini chuqur o'rganish va keng targ'ib etish, O'zbekistan tarixini o'rganish va targ'ib qilishni yanada rivojlantirish, tarix fanini 2030 yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini amalga oshirish maqsad qilib qo'yildi. Shuning uchun Shayboniylar sulolasi hukmronligi davrida Buxoro xonligining ma'naviy hayoti va tashqi munosabatlarini o'rganish muhim ahamiyat kasb etadi.

Shayboniylar temuriylar davrida yaratilgan yuksak madaniyatni munosib davom ettirganlar. Shayboniylar davrida fan va madaniyat rivoj topishiga ushbu sulola hukmdorlari orasidan etuk ilm-fan arboblari etishib chiqqanligi ham ta'sir ko'rsatgan. Chunonchi Shayboniixon, Ko'chkunchixon va Ubaydullaxon nihoyatda o'qimishli kishilar bo'lishgan. Shayboniixon, Abdulazizxon va Abdullaxonlar kutubxonalarida ajoyib kitob xazinalari bo'lgan. Shayboniixon, Ubaydullaxon va Abdullaxon II ilm-fan, ma'rifat homiylari edi. Shayboniixon temuriylardan so'ng Samarqand va Buxoroni fan, madaniyat va san'at markazlari sifatida rivojlantirishga harakat qildi.

Shayboniy hukmdorlarining o'z suyurg'ol mulklari mavjud bo'lib, mulk egalari chingiziy yoki o'zbek urug'-aymoqlari udumiga ko'ra, yagona shaxsga bo'ysunishi shart edi. Mazkur shaxs oila, xonadon boshlig'i, nasl-nasab zanjirining boshida turgan yoshi ulug', obro'li, jasur va tajribali kishi bo'lishi nazarda tutilgan. Harbiy, ma'muriy va davlat boshqaruvida ma'lum qonun-qoidalar ham rasm bo'lgan. Davlat boshqaruvida oilaviy tamoyil etakchilik qildi. Movarounnahrning viloyatlari va tumanlari shayboniylar nasl-nasabiga mansub xonadon a'zolariga bo'lib berildi.

Muhammad Shayboniyxon tomonidan Movarounnahr hamda Xurosonning katta qismida markazlashgan davlat tashkil etilishidan boshlab, to xonlik tarixining so'nggi davrlariga qadar davlat boshqaruvida, ijtimoiy-iqtisodiy, siyosiy hayotda mamlakat oliy amaldorlarining o'rnini yuqori bo'lgan. Shu sababli ham shayboniylar davlati tarixida xonlik mansabi va uning egallanish tartiblarimarkaziy boshqaruvda muhim ahamiyat kasb etgan.

TADQIQOTNING ASOSIY NATIJALARI

Shayboniy sultonlar temuriylardan farqli o'laroq, egallab olingan erlarni boshqarishni faqat o'z sulolasi vakillarigagina topshirgan. Davlat tepasida qabila va urug'larning boshliqlari tomonidan saylab qo'yilgan xon turgan. Lekin davlatni boshqarishda uning huquqlari qisman cheklangan edi. Urush va sulh masalalaridan tortib, to shahzodalarning tarbiyachi (otaliq, atka)larini tayinlashgacha bo'lgan har qanday tadbir qabila va urug' boshliqlarining, ruhoniylarning, sultonlar va o'g'lonlar (Chingizxon naslidan bo'lgan sarkardalar, harbiylar)ning maslahatisiz amalga oshmagan [1]. Bundan ko'rinib turibdiki, xon huzurida chaqirilib turiladigan bunday kengashlar shayboniylar davlati boshqaruvida katta rol o'ynagan. Davlat boshqaruvi qoidalarida esa shariat qonun-qoidalariga, qadimiy to'ra va yasoq qonunlariga qat'iy rioya qilingan [2].

Ubaydullaxon (1533-1540) vafotidan keyin mamlakatda boshlangan siyosiy nizo, oilaviy taxt talashlar va bu kurashda shayboniyzodalarning har biri taxtga da'vogarlik qilish imkoniyatlariga ega ekanliklari taxtning otadan bolaga o'tish tartibini yuzaga keltirdi. Bu erda Abdullaxon ibn Iskandarxon (1583-1598) tomonidan o'zidan oldin amakisi Pirmuhammad va otasi Iskandar sultonning yoshi ulug'ligi sababli taxt egasi sifatida e'lon qilishi (Abdullaxon ibn Iskandarxonning bu siyosiy tadbiri bitta oila doirasida amalga oshirilib, sulola manfaatlarini inobatga olmagan edi) uning Movarounnahrda yakka hukmdor sifatidagi siyosiy intilishlaridan dalolat beradi. Vaholanki, o'sha davrda Movarounnahr va Xurosonda hukmronlik qilayotgan shayboniy sultonlar orasida Pirmuhammad (1556-1567) va Iskandar sultonga (1567-1583) nisbatan yoshi katta shayboniy sultonlar bo'lgan.

XVI asrning birinchi yarmida oliy hukmdorlar shayboniy sultonlar, urug' va qabila boshliqlari tomonidan saylab qo'yilgan. Xon tomonidan belgilangan har qanday tadbir dastlab uning huzuriga chaqirilib turiladigan kengashda muhokama qilingan. Muhokamaga qo'yilgan tadbir kengash ahli tomonidan yoqlangandagina kuchga kirgan [3].

Hududlarning yaqin qarindoshlarga bo'lib berilishi mamlakatda yagona sulola (oilal) hukmronligini ta'minlagan bo'lsa, ularning o'z hududidagi harbiylarga ham yo'l boshchi, sarkarda bo'lishi, umumiy qo'shinning ham yagona oilaga tegishli, oliy harbiy lavozimlar ham sulola vakillari qo'lida bo'lganligini ko'rish mumkin.

Harbiy yurishlar chog'ida ham viloyat rahbarlari bo'lgan shayboniy sultonlar o'z qo'shinlari bilan armiyaning asosiy qismini tashkil etgan va o'ng qanot, so'l qanot, qalb singari qo'shinning asosini tashkil qilgan qismlarida joylashgan. Jumladan, 1512 yil noyabr oyida G'ijduvon yaqinida Safaviylar lashkarboshisi Najmi Soniy (Yor Ahmad Isfahoniy) bilan bo'lgan jangda shayboniy sultonlar

qo'shin boshqaruvida quyidagi tartibda joylashganlar: Qo'shin markazida (qalb) Ubaydulla sulton, burung'orda (o'ng qanot) Muhammad Temur va uning o'g'li Po'lod sulton (vaf. 1530 y.), javong'orda (chap qanot) Abu Sa'id sulton (1530-1533) va Jonibek sultonlar qo'mondonlik qilgan. Qo'shinning qalb qismini asosan, bosh qo'mondon boshqarib borgan. Bundan ko'rinadiki, Muhammad Shayboniy halok bo'lganidan keyin umumiy qo'shinga Ubaydulla sulton qo'mondonlik qilgan. Tarixchi Muhammadiyori ibn Arab Qatag'anning yozishicha, Shayboniyxon davrida "Muhammad Shayboniyni katta o'g'li Muhammad Temur barcha yurishlarda qo'shinning chindovul – orqa qismiga (zahira) rahbar etib qo'yilgan" [4]. Muhammad Shayboniy o'z vorisi va davomchisini imkon qadar qirg'inbarot janglardan saqlashga harakat qilganligi ehtimol. Bundan tashqari, keyingi davrlarda ham harbiy yurishlar vaqtida valiahdlar aksariyat hollarda qo'shinning zahira qismini boshqargan.

Abdullaxon ibn Ko'chkinchixon (Abdullaxon I) vafotidan keyin mamlakatda ma'lum muddat qo'shhokimiyatchilik yuzaga keldi va Ubaydullaxonning o'g'li Abdulaziz (1541-1551) Buxoroda, vafot etgan xon – Abdullaxon ibn Ko'chkinchixon (1540-1541)ning ukasi Abdulatif sulton Samarqandda o'z hukmronligini o'rnatib oldi. XVI asrning 50-yillaridan boshlab esa siyosiy kurashning yanada kuchayishi natijasida, Samarqandda Ko'chkinchixon avlodlari (1541-1578), Buxoroda Ubaydullaxon avlodlari (1541-1552), Toshkentda Suyunchxoja sulton avlodlari (1540-1583), Karmana va Miyonqolda Jonibek sulton avlodlari (1512-1598) mustaqil ravishda hukmronlik qila boshlagan. 1557 yil Abdullaxon ibn Iskandarxon tomonidan mamlakat poytaxti Buxoroning egallanishi natijasida shayboniylar davlatining markazlashuvi jarayoni qaytadan boshlandi.

Sulola hukmronligining deyarli yarmi aynan Abdullaxon ibn Iskandarxon faoliyati bilan bog'liqdir. 1557-1561 yillarda amakisi Pirmuhammadxonni, 1561-1583 yillarda otasi Iskandarxonlarni oliy hukmdor darajasida bo'lishini ta'minlagan bo'lsa, 1583-1598 yillarda o'zi rasman "xon" rutbasi asosida mamlakatni boshqardi [5]. Abdullaxonni qadimiy odat bo'yicha oq kigizga o'tqazishib, xon qilib ko'tarishgan va kigizning to'rt uchidan mamlakatning to'rt ustuni sifatida e'tirof etilgan to'rtta shaxs ko'tarib borgan. Ular Abdullaxon ibn Iskandarxon ning eng yaqin kishilari bo'lgan Qulbobo Ko'kaldosh (xonning emikdoshi, yaqin maslahatchi), Turdaka sulton (harbiy qo'mondon), Sayyid Xoja naqib (bosh vazir darajasidagi shaxs) va Jo'ybor shayxi Xoja Muhammad Islom (shayxulislom)lardan iborat bo'lgan [6]. Agar bu jihatga ahamiyat beradigan bo'lsak, qadimiy turkiy an'ana bo'lgan ushbu udumda mamlakatning to'rt sohasi bo'yicha ustunlar xonning tayanchi ekanligi va ular davlatning ma'naviy-ma'rifiy, harbiy-siyosiy, ijtimoiy-iqtisodiy sohalarini qamrab olgan o'ziga xos birlikni yuzaga keltirganligi namoyon bo'ladi.

Abdullaxon ibn Iskandarxon davrida shayboniy sultonlarning markaziy hokimiyatga qarshi kurashlariga sezilarli darajada barham berildi. Bu davrda sulolaga mansub bo'lgan ayrim shaxslarni harbiy-siyosiy jarayonlardan yiroq holda ilm-fan bilan mashg'ul bo'lganligini, tadqiqotlarda hatto Pirmuhammadxonning o'g'li Shohmuhammad sulton davlatda uzoq yillar shig'ovul (elchi) lavozimida ishlab, bir necha marta Usmonlilar davlatiga elchi

sifatida borib, bu sharaflı vazifani a'lo darajada ado etganligi haqida ma'lumotlar mavjud [7].

Shayboniylar davlatining boshqaruv tizimida sulolaga mansub shaxslarning xonlik, valiahdlık, sarkardalik va boshqa lavozimlardagi faoliyatlariga oid ma'lumotlarni tahlil qilish natijasida quyidagi xulosalarni chiqarish mumkin: ya'ni, biz yuqoridagi xonlik boshqaruvini davrlashtirish masalasidan kelib chiqiladigan birinchi davrda mamlakatda nisbatan barqarorlik ta'minlanganligini kuzatishimiz mumkin. Buning asosiy sabablaridan biri ma'lum qoida hamda intizom asosida yoshi eng ulug' sulola vakilining saylab qo'yilishi natijasida taxt uchun talashishning kelib chiqmaganligidir; bu masalaning ikkinchi jihati esa, ushbu an'ana natijasida davlat asoschisi bo'lgan Muhammad Shayboniyxonning birorta ham avlodi oliy hukmdor sifatida mamlakatni boshqarish imkoniga ega bo'lmagan.

XVI asrning boshlarida Movarounnahrning Muhammad Shayboniyxon tomonidan bosib olinishi bu hududlarning xon urug'i vakillari bo'lgan o'zbek sultonlari tomonidan bo'lib olinishiga sabab bo'ldi. Ayrim hollarda Shayboniyxon ba'zi qabila boshliqlariga ma'lum mulklarni ham bergan. XVI asrning 30-yilllaridan boshlab Buxoro shayboniylar davlatining ma'muriy-siyosiy markazi sifatida e'tirof etilgannidan so'ng qonun kuchiga ega bo'lgan barcha hujjatlar Buxorodan chiqarilgan. Davlatdagi murakkab boshqaruv apparatini tashkil etgan ko'p sonli amaldorlar guruhi ham aynan Buxoroda markazlashgan.

Ma'muriy jihatdan Buxoro xonligi viloyatlar va tumanlarga bo'lingan. Buxoro xonligining bu davrdagi asosiy ma'muriy birligi viloyat bo'lib, manbalarda Samarqand, Qarshi, Shahrisabz, Hisor, balx, Termiz, Karmina, Forako'l, Miyonqol, Shosh, Turkiston, Farg'ona, O'ratepa, Marv kabi viloyatlar tilga olinadi. Bu hududlar mutlaq chegara bo'lmay, kengayib yoki qisqarib turgan. Ba'zi viloyatlar tashqi va ichki siyosiy vaziyatga qarab markaziy hokimiyatga bo'ysunmay qo'ygan.

Mirza Devonning ma'lumot berishicha, Buxoro xonligi boshqaruvida o'ziga xos an'ana va qonunlar o'rnatilgan bo'lib, joylardagi yuqori mansabga ega bo'lgan zodagonlar davlat boshlig'i tomonidan hokimlikka ko'tarilgan. Viloyat hokimlari xon tomonidan tayinlangan. Odatda bunday yuksak mavqega xonning yaqin ishonchli kishilari, qarndoshlari, yirik qabila boshliqlari, harbiy yurishlarda o'zini ko'rsatgan o'zbek sultonlari loyiq topilgan.

Yirik hududlarda tashkil topgan shayboniylar davlati xon tomonidan boshqarilgan. Xonlikning siyosiy tizimida o'zbek davlatchiligining somoniylardan temuriylargacha bo'lgan davrida qaror topgan davlat boshqaruvi qonun-qoidalari hamda xususiyatlari bilan birgalikda ko'chmanchilarga xos an'analar ham mavjud bo'lgan. Xon cheklanmagan hokimiyatga ega bo'lib, u o'z atrofida viloyat, tuman hokimlari hamda nufuzli qabila boshliqlarini birlashtirganidan so'ng mustaqil siyosat olib borgan. Ammo, ayrim viloyat hokimlari mavqei kuchayib markaziy hokimiyatga bo'ysunmay qo'ygan holatlar ham bo'lib turgan. Bunday holat ayniqsa Abdullaxon II davrida kuchayib bo'lib, u buysunmas hokimlarning barchasini zo'rlik bilan bo'ysundirgan edi [8].

Davlat boshqaruvida xon saroyidagi oliy darajali amaldorlardan tashkil topgan markaziy boshqaruv hamda viloyatlar va tumanlar qo'lida mahalliy boshqaruv

asosiy o'rinda turar edi. Tabiiyki, xon ular yordamida hamda bevosita ishtirokida davlatdagi ma'muriy boshqaruvni amalga oshirgan.

Ilgarigi sulolalar davrida bo'lgani kabi shayboniylar davrida ham eng oliy davlat idorasi – dargoh hisoblangan. Dargoh tepasida xon turgan bo'lib, bu idora saroy devonida jamlangan hamda davlatning ichki va tashqi hayotiga oid barcha masalalarni hal qilgan. Chunonchi, davlatning oliy darajali amaldorlari a'zo hamda odatda bosh vazir tomonidan boshqariladigan bu mahkama davlatning siyosiy, moliyaviy, harbiy, tashkiliy va boshqa masalalarini ko'rib chiqar edi. Bu erda qabul qilingan qarorlar xonning tasdig'i bilan kuchga kirib, hayotga tadbiq etilgan. Ta'kidlash joizki, ko'plab ko'kaldosh, otaliq, naqib, vaziri a'zam, vazir, devonbegi kabi oliy darajali saroy amaldorlari, nuyon, tug'begi, kutvol, dorug'a, qurchiboshi kabi harbiy amaldorlar, jo'ybor shayxlari, sadrlar, shayxulislom kabi diniy ulomolarning fikrlari va manfaatlari ham qarorlar qabul qilinishida muhim ahamiyatga ega bo'lgan.

Ma'lumki, Muhammad Shayboniyxon barpo etgan davlat ko'chmanchilik an'analarini tub o'troq xalq an'analari bilan muvofiqlashtirishga asoslangan bo'lib, bu narsa davlat boshqaruvida, siyosiy va harbiy tizimda xizmat vazifasini bajaruvchi harbiy va ma'muriy amaldorlar hamda ularning vazifalari, funksiyalari va ularning nomlanishida yaqqol ko'zga tashlanadi.

Amaldorlarning asosiy daromad manbai xon tomonidan taqdim etiladigan va o'zlari sotib oladigan erlardan, nomuayyan (faqat harbiy harakatlar paytida to'lanadigan) tarzda beriladigan maoshdan iborat bo'lgan. Ma'muriy-harbiy amaldorlar yuqori lavozimlarga oliy hukmdor tomonidan tayinlangan.

Davlat boshqaruvining o'rta asr an'analariga ko'ra, shayboniylar harbiy boshqaruvi tizimidagi mansab va unvonlarni nisbiy ravishda ikki turga bo'lish mumkin: birinchisi – ma'muriy-harbiy mansablar; ikkinchisi – harbiy mansablar. Saroyning ma'muriy amaldorlari urush paytida harbiy soha boshqaruviga kirishganligiga ko'ra, ularning mansab faoliyatini ma'muriy-harbiy deb atash mumkin. Ma'muriy-harbiy boshqaruvga xos turli amal va ishlarni bajaruvchi shaxslarning vazifalari nimalardan iborat bo'lgan, davlat miqyosida ularning mavqei qanday bo'lganligini quyidagi misollarda ko'rib chiqamiz.

Shayboniylar davlati ma'muriy-harbiy boshqaruvidagi muhim vazifalardan biri naqib hisoblangan. Naqib aslida sayyidlar va sayyidzodalardan tanlab olingan [9]. Xalifalik davri va Movarounnahrda tashkil topgan ilk markazlashgan davlatlar faoliyat ko'rsatgan kezlarda naqib asosan sayyidlar yashagan jamoalarning boshqaruvchisi, raisi sifatida tayinlangan. Ularni sayyidlar xonadonlari yashagan hududlarning oqsoqoli desak ham bo'ladi. Naqiblik merosiylik xususiyatiga ham ega bo'lgan va faqat Payg'ambar avlodlari xonadoni vakillari bu lavozim sohiblari bo'lishi mumkin edi. Musulmon jamiyatlarida qayerda naqiblik mansabi mavjud bo'lsa, o'sha erda sayyidlar yashaganligiga yoki bu vazifa egalari shular orasidan tayinlanganligiga guvoh bo'lamiz. Naqib temuriylar davrida diniy peshvolik, shariat qoidalarining sharhlovchisi, muqaddas qadamjolar va mozorlar ta'minotining rahbari vazifalarini bajargan [10] bo'lsa, shayboniylar davriga kelib xonning eng yaqin va ishonchli kishilaridan biriga aylangan. Rasmiy qabul marosimlarida uning oliy hukmdordan chap tomondan birinchi bo'lib joy olishi

naqibning dargohda tutgan yuksak maqomidan dalolat beradi. Xonning farmon, yorliqlarida ham naqib nomi birinchi bo'lib zikr etilgan. Davlatning ichki va tashqi siyosati hamda harbiy masalalarda oliy hukmdorning birinchi maslahatchisi sifatida qaralgan. Harbiy yurishlarni uyushtirish, davom ettirish, dushmanning harbiy imkoniyatlarini o'rganish yumushlarini ham xon naqibga yuklagan. Harbiy kengashlarda ham naqib mansabidagi shaxs birinchi bo'lib gapirishga, rejasini aytishga haqli bo'lgan [11], xon aksariyat hollarda uning maslahati bilan qaror qabul qilgan. Xiva xonligida esa naqib mansabidagi kishi ba'zi hollarda qo'shinning oliy bosh qo'mondoni ham hisoblangan.

Abdullaxon ibn Iskandarxon davrida Hasanxoja naqib doimiy ravishda harbiy yurishlarda qatnashgan va qo'shinning ma'lum qismiga rahbarlik ham qilgan. Manbalarda hatto harbiy rejalar ham Hasanxoja naqib bilan maslahatlashilgan holda tuzilganligi aytiladi. Shuningdek, hukmdorlar o'rtasidagi deyarli barcha sulhlar naqiblar ishtirokida amalga oshirilgan. Hatto hukmdorlar qahru g'azabga to'lgan vaziyatlarda ham, din peshvosi bo'lgan naqiblar aybdorlarni jazodan saqlab qolish darajasidagi qudratga ega bo'lganlar. Asr oxiriga kelib esa, ularning nufuzi bir oz pasayib (asosiy vazifa va vakolatlar shayx ul-islomga o'tgan), bu mansab egalari o'zidan keyin turuvchi mansab – harbiy sudya (muhtasib)ga aylanib borgan [12]. XVII asrdan esa u harbiy lavozimga aylanib, yurish, ko'chish va urush paytida qo'shinni tartibga solish, jang aslahalari bilan ta'minlash, joylashtirish bilan shug'ullangan va ma'lum mansabga loyiq shaxslarning boshqa, o'zlariga to'g'ri kelmaydigan o'rinlarga tayinlanishlariga yo'l qo'ymaslikni nazorat qilgan [13].

XULOSA

Shayboniylar sulolasi hukmron bo'lgan Buxoro xonligining ijtimoiy-siyosiy holatiga oid ma'lumotlarni tahlil qilish natijasida quyidagi xulosalarga kelish mumkin:

- shayboniy sultonlar o'zlarining Movarounnahrda bir asrlik hukmronligining dastlabki yarmida o'zaro hamjihatlik va birdam-likda faoliyat olib borganligi natijasida markazlashgan davlat barpo etilganligining guvohi bo'lamiz;
- davlatning markaziy boshqaruvida o'ziga xos demokratik tamoyillar amal qilgan. Buni oliy hukmdorni saylash, qo'shinga qo'mondon saylash, yirik masalalarning kengashda hal etilganligi singari tadbirlar-da ko'rishimiz mumkin;
- ma'lum er-mulklarning hukmdorlar tomonidan otadan bolaga meros tariqasida o'tadigan tartibda suyurg'ol qilinishi davrlar o'tib markazlashuvning zaiflashishiga olib kelgan;
- XVI asrning 40-yillaridan boshlab yasoq udumlariga rioya qilinmasdan, toju taxtning otadan o'g'ilga o'tishi tartibi joriy etilishi sulolaning tanazzuliga xizmat qildi.

Belgilangan an'anaga rioya qilinmasligi oqibatida yuzaga kelgan taxt uchun kurashlar sulola uchun halokatli natijalar keltirib chiqardi. Siyosiy nizolar va hokimiyat uchun shafqatsiz kurashlar natijasida XVI asr oxiriga kelib sulolaning markaziy hokimiyatni asrab qoladigan salohiyatga ega bo'lgan vakili qolmagan edi.

FOYDALANILGAN MANBA VA ADABIYOTLAR RO‘YHATI

1. Ahmedov B. Ko‘chmanchi o‘zbeklar davlatida ijtimoiy-iqtisodiy munosabatlar va davlat tuzumi. // Tarixdan saboqlar. T: - “O‘qituvchi”, 1994, – B. 84.
2. Muqimov Z. Shayboniylar davlati va huquqi. Toshkent: “Adolat”, 2007. – B. 41.
3. Ahmedov B. Ko‘chmanchi o‘zbeklar davlati. // Tarixdan saboqlar. Toshkent, 1994. – B. 84.
4. Muhamadiyor ibn Arab Qatag‘an. Ko‘rs. asar. – B. 128.
5. Istoriya Uzbekistana (XVI - pervaya polovena XIX v.). T.: “Fan”, 2012. – B.39.
6. Hofiz Tanish Buxoriy. Abdullanoma. 2-kitob. Toshkent: “Sharq”, 2000. – B.136.
7. Mustafa Budak. Osmanlı – Özbek ılışkırının başlanısı. Anqara. 1992. – B.59.
8. Zamonov A., To‘xtabekov K. Buxoro xonligida siyosiy va ijtimoiy-iqtisodiy jarayonlar. – Toshkent: “BAYOZ”, 2018. –B. 50-54.
9. Ziyo A. Ko‘rsatilgan asar. – B. 244.
10. G‘iyosiddin Humomiddin Xondamir. Habib us-siyar fi axbori afrodi bashar. – B. 172.
11. Hofiz Tanish al-Buxoriy. Abdullanoma. 1-kitob. – B. 326.
12. Muhammad Yusuf Munshi. Tarix-i Muqimxoniy. – S. 14.
13. Mir Muhammad Amin Buxoriy. Ubaydullanoma // O‘zbekiston tarixi. Xrestomatiya. XVI-XIX asrlar. – T.: Fan va texnologiya, 2014. – B. 39.

Файзрахманова З. И.

Преподаватель Федерального государственного
бюджетного высшего учебного заведения
Ташкентский филиал Национального
исследовательского университета «МЭИ»
zarinafayzrahmanova@mail.ru

БУХАРСКОЕ ХАНСТВО ВРЕМЕН ДИНАСТИИ ШАЙБАНИДОВ

АННОТАЦИЯ

В данной статье представлена информация о реформах в области системы государственного управления Бухарского ханства в период правления Шайбанидов, формировании, централизации, центральном и местном управлении Бухарским ханством, а также семейном управлении династии Шайбанидов в Моваруннахре, административно-делопроизводственной работе по отдельным поместьям под ними проводится анализ.

Ключевые слова: Бухара, Шайбанихан, Ubayduллахан, Абдуллахан, административно-делопроизводственный аппарат управления, суюргал, централизация.

Fayzraxmanova Z. I.

Teacher at the Federal state budget higher education institution
Tashkent branch of the National Research University «MEI»

zarinafayzraxmanova@mail.ru

BUKHARA KHANATE DURING THE SHAIBANID DYNASTY

ABSTRACT

This article provides information on the reforms in the field of the public administration system of the Bukhara Khanate during the reign of the Shaybanids, the formation, centralization, central and local administration of the Bukhara Khanate, as well as the family administration of the Shaybanid dynasty in Movarunnahr, administrative and clerical work on individual estates under them is analyzed.

Keywords: Bukhara, Shaibani Khan, Ubaidullah Khan, Abdullahan, management, suyurgal, centralization, administrative and clerical apparatus.